

Ernest Mandel:
Därför är jag marxist

(Ur *The Legacy of Ernest Mandel*. Översättning: Göran Källqvist)

I

Det intellektuellt mest lockande hos marxismen är dess (hittills unika) förmåga att på ett förnuftigt, allomfattande och sammanhängande sätt förena de sociala vetenskaperna till ett helt. Den bryter med den absurda hypotesen att människans anatomiska struktur inte har något samband med människan i egenskap av "politiskt djur" (*zoon politikon*) eller att människan i sin egenskap av producent av ting helt och hållet skiljer sig från människan i egenskap av konstnär, poet, tänkare eller grundare av religioner. Men detta är och förblir än idag den grundläggande, underförstådda hypotesen bakom de akademiska vetenskaper som behandlar människans problem.

För antropologer är det självklart att betona utvecklingen av människans anatomi, och de mänskliga psykologiska drag som är nära knuten till den (bland annat förmågan till kommunikation via tal och förmågan till begreppsutveckling). Förhistorien liksom etnologin indelar strikt de primitiva mänskliga kulturerna i perioder (ofta alltför strikt, och mekaniskt!) utifrån vilken karaktär deras verktyg och dominerande ekonomiska verksamhet har. Ändå vägrar de akademiska historieskrivarna att i de på varandra följande produktionssätten se nyckeln till civilisationens och den politiska historien utveckling, och ortodoxa ekonomer vidhåller myten om ett förment "habegär" som skulle vara rotat "i den mänskliga naturen". Utan hänsyn till produktivkrafternas utvecklingsnivå och ekonomins övergångsformer höjer man på detta sätt privategendomen, varuproduktionen och konkurrensen till påstått eviga inslag i det ekonomiska livet.

Med hjälp av marxismen kan vi övervinna dessa uppenbara motsägelser. Utifrån det antropologiskt bekräftade faktum att människor, i egenskap av behovsvarelser, bara kan överleva som sociala varelser,¹ så ser marxismen i denna vår arts anatomiska begränsning grunden till dess gränslösa anpassningsförmåga. Det vill säga att samhället har blivit vår "andra natur" och att anpassningen till olika samhällsliga organisationsformer kan leda till ett oräkneligt antal olika mänskliga beteenden.

Marxismen gör att vi kan förklara att dessa samhällssystem var av historiskt övergående natur – naturligtvis inte genom att peka på artens stabila fysiska och psykologiska egenskaper, som inte kan ha förändrats särskilt mycket under de senaste tiotusen åren, utan på de förändrade egenskaperna hos arbetet som en absolut förutsättning för människans överlevnad. Människan producerar sitt livsuppehälle med hjälp av produktionsmedel, och under arbetet ingår de bestämda förhållanden, som kallas produktionsförhållanden. Dessa produktionsförhållanden avgör i sista hand strukturen hos en given samhällsordning i form av ett speciellt produktionssätt. Till syvende och sist är det dialektiken hos produktivkrafternas (produktionsmedel och arbetskraft, inklusive producenternas tekniska, vetenskapliga och intellektuella förmåga) och produktionsförhållandenas utveckling (där deras relativa stälhet, det vill säga deras strukturella natur spelar en viktig roll) som avgör mänsklighetens historiska förlopp, dess framsteg och bakslag, katastrofer och revolutioner.

Men för marxismen är de "icke-ekonomiska" samhällsaktiviteterna ingalunda "marginella" eller

1 Se Adolf Portmanns och Arnold Gehlens klassiska verk (**Zoologie und das neue Bild des Menschen. Biologische Fragmente zu einer Lehre von Menschen**, Reinbek: Rowohlt Verlag, 1956, respektive **Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt**, Frankfurt och Bonn: Athenäum Verlag, 1962) liksom Gerhard Heberer (**Der Ursprung des Menschen. Unser gegenwärtiger Wissenstand**, Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1969), Trân Duc Thao (**Investigations into the Origin of Language and Consciousness**, Boston: D Reidel Publishing Company, 1984) och V P Jakimov, red, (**U istokov celovecestva: Osnovnye problemy antropogenesa** [Mänsklighetens ursprung: antropogenesens grundläggande problem], Moskva: Isdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1964).

ens av ”sekundär” betydelse. Just därför att människan bara kan överleva med hjälp av *samhälleligt* arbete, är samhällelig kommunikation antropologiskt lika konstruktivt som samhälleligt arbete. De två är olösligt sammanbundna. Det ena är omöjligt utan det andra. Indirekt utför människor allting ”genom huvudet”, det vill säga vi skapar tankar om vår egen praktik.² Produktionen av ting åtföljs av produktion av begrepp (och råvaran till detta tillhandahålls av produktionen av tal – fonem). Marxismen försöker *förklara* hur det icke materiella arbetet (inklusive produktionen av begreppssystem, med andra ord ideologier, religioner, filosofi och vetenskap) uppstår ur produktionen av livsuppehållet, avskiljes från den, och reagerar på den, och vad som avgör denna historiska rörelse.

Denna förklaring innehåller ett antal andra viktiga upptäckter som, precis som de tidigare nämnda, utgör en del av marxismens innersta väsen. På den mest allmänna och abstrakta nivån kan det totala materiella arbetet i varje speciell samhällsformation (produktionsätt) delas upp i två huvudgrupper: det *nödvändiga arbetet*, som reproducerar producenternas arbetskraft och den givna mängden produktionsmedel, och därmed gör det möjligt för den materiella civilisationen och befolkningstillväxten att bibehålla en konstant nivå; och det *samhälleliga merarbetet* som återstår när det nödvändiga arbetet dras från det totala samhällliga arbetet. Om detta samhällliga merarbete är obetydligt, inte konstant eller bara tillfälligt, så kan det bara äga rum en mycket liten tillväxt. På grund av de dåliga möjligheterna till ackumulation kan det inte heller uppstå någon mer uttalad samhällelig arbetsdelning. Först när det samhällliga merarbetet växer utöver en viss miniminivå vad gäller storlek och varaktighet kan en del av den aktuella produktionen användas för att ge uppehälle åt en ökad befolkning och skapa ytterligare produktionsmedel. Då kan en verkligt dynamisk ekonomisk tillväxt inledas. Samtidigt kan det utvecklas en ekonomisk arbetsdelning, och en del av samhället kan befrias från tvånget att producera för livsuppehållet. Hantverk, handel, de sköna konsterna, varuutbyte, skrivkonst, ideologiskt och vetenskapligt arbete, företagsskötsel och militär verksamhet kan utvecklas som speciella heltidssysselsättningar oberoende av produktionen av levebrödet. Det underlättar i sin tur möjligheterna att samlas och överföra erfarenheter, kunskap och samlade ekonomiska resurser, vilket så småningom leder till en ytterligare ökning av människans arbetsproduktivitet och en ytterligare tillväxt av det samhällliga merarbetet.

Vid ett visst skede i denna utveckling leder den ekonomiska arbetsdelningen också till en samhällelig arbetsdelning, det vill säga den förra flätas samman med den senare. En del av samhället utnyttjar den funktionella arbetsdelningen (bland annat funktionen att sköta reservförråd, militära fälttåg, befäl över krigsfångar, och så vidare) för att skaffa sig kontroll över det samhällliga merarbetet och tvinga en del (eller alla) av de direkta producenterna att lämna merarbetet till dem. På så sätt splittras samhället i *antagonistiska samhällsklasser*, och mellan dem rasar en ibland dold eller fredlig, andra gånger öppen och våldsam, *ständig klasskamp* om fördelningen av den materiella produktionen och – åtminstone periodvis – om att bevara eller störta den existerande samhällsordningen.

På grundval av de förhärskande produktionsförhållandena reser sig en omfattande och invecklad *överbyggnad* av sätt att tänka och uppträda, av juridiska och tvångsinstitutioner, ideologiska system och så vidare, vars funktion är att bibehålla den existerande samhällsordningen. Den viktigaste av dessa institutioner är staten, det vill säga en speciell apparat som är avskild från resten av samhället och som betalas med hjälp av det samhällliga merarbetet, och som har monopol på att utöva vissa samhällliga funktioner. Eftersom den härskande klassen kontrollerar det samhällliga merarbetet, så kontrollerar den staten. Av samma orsak är varje samhälles *dominerande* (förvisso inte enda!)

2 ”En spindel utför arbetsmoment som liknar vävarens, och ett bi bygger vaxceller med en skicklighet som gör mången mänsklig byggmästare skamsen. Men det som i grunden skiljer den sämste byggmästare från det duktigaste bi, är att han har byggt cellen i huvudet, innan han bygger den i vax. Vid arbetsprocessens slut framkommer ett resultat, som redan från början fanns i arbetarens medvetande, alltså redan existerade ideellt.” (Karl Marx, **Kapitalet**, bok 1, kapitel 5.)

ideologi också den härskande klassens ideologi.

Dessa i sig själv lättförståeliga redskap gör att marxismen kan förstå och förklara inte bara den ekonomiska och sociala utvecklingen, utan också historien om stater, civilisationer, vetenskap, religion, filosofi, litteratur, konst och etik i sin mångfald och omvandling, på ett djupgående sökande sätt som förenar alltmer empiriska data.³ Här ligger dess oerhörda överlägsenhet. Den är vetenskapen om det mänskliga samhällets utveckling, det vill säga helt enkelt vetenskapen om mänskligheten.

//

Marxismens syn på historien och samhället utgår från antagandet att varje produktionssätt har speciella rörelselagar som avgör deras ursprung, uppgång, höjdpunkt, förfall och försvinnande. Karl Marx' största teoretiska bedrift var att upptäcka det kapitalistiska produktionssättets speciella rörelselagar. Det är det verkliga innehållet i hans främsta arbete, **Kapitalet**.

Kapital fanns innan det kapitalistiska produktionssättet. Det har sitt ursprung i den enkla varuproduktionen, när handeln blev en självständig verksamhet som grundades i cirkulation av pengar. De första formerna var räntekapital och handelskapital. Det moderna kapitalistiska produktionssättet föds först när kapitalet tränger in på produktionens samtliga områden. Först när kapitalet börjar dominera produktionssfären kan man tala om ett definitivt upprättat kapitalistiskt produktionssätt.

Kapital är värde som skapar mervärde, pengar på jakt efter mer pengar, driften att berika sig som det främsta motivet för ekonomisk aktivitet. En av Karl Marx' största upptäckter var att "kapital" i sig själv inte är ett "ting". Varken boskap som återskapar sin art, eller en mängd ackumulerade produktionsmedel är kapital, eller faktiskt en skatt av silver och guld. Dessa "ting" blir kapital först under speciella samhälleliga villkor som tillåter deras ägare att *tillägna sig* det samhälleliga merarbetet, antingen helt eller delvis, beroende på kapitalets vikt i samhället. Marx upptäckte att det bakom det som såg ut som en relation mellan människor och ting i kapitalets relationer fanns samhälleliga produktionsförhållanden, förhållanden mellan samhällsklasser.

Det centrala i det kapitalistiska produktionssättet är förhållandet mellan lönarbete och kapital – å ena sidan att de direkta producenterna skiljs från produktionsmedlen och medel för uppehållet, och å den andra att, på grund av privategendomen, makten och kontrollen över produktionsmedlen delas upp inom kapitalistklassen.⁴ Ur denna dubbla uppdelning av samhället uppstår ekonomiska uppgörelser av strukturell art. De direkta producenterna är ekonomiskt *tvingade* att sälja sin arbetskraft för att kunna överleva. De varor som producenterna skapar tillägnar sig de främmande ägarna till produktionsmedlen som privategendom. Således uppstår ett samhälle av allmän varuproduktion, eftersom inte bara de färdiga varorna utan också produktionsmedlen (inklusive jorden) och arbetskraften säljs på marknaden.

För marxister är det dessa grundläggande drag som avgör ekonomins och samhällets kapitalistiska karaktär, och inte exempelvis mycket låga löner, fattiga producenter, politiskt

3 Övertygande exempel på en sådan tillämpning av den marxistiska metoden hittar vi till exempel i framstående arbeten om litteraturhistoria och litteraturkritik som Franz Mehrings **Die Lessing-Legende** (Berlin: Dietz-Verlag, 1963), Georg Lukács' **The Theory of the Novel** (London: Merlin Press, 1971) och **The Historical Novel** (Harmondsworth: Penguin, 1969), och Lucien Goldmanns **The Hidden God: A Study of Tragic Vision in the Pensées of Pascal and the Tragedies of Racine** (London: Routledge & Kegan Paul, 1964).

4 Här ska man inte förstå privategendom och ägande av kapital i rent juridisk mening, utan i termer av deras ekonomiska innebörd som privat (i motsats till kollektiv) makt och kontroll över produktionsmedlen. Denna ekonomiska institution kan i det långa loppet givetvis inte befästa, reproducera och generalisera sig utan ett nödvändigt juridiskt erkännande. Typiskt för kapitalismen är att det privata *ägandet* av stora mängder kapital tillåter en allt större privat kontroll över ännu större mängder kapital än de som man juridiskt "äger".

maktlösa lönarbetare eller avsaknad av statliga ingrepp i ekonomin, Långt från att bara ”beskriva den ekonomiska utvecklingen på 1800-talet” och ha ”gjorts omodern av den ekonomiska utvecklingen på 1900-talet”, är i själva verket Marx' **Kapitalet** ett genialt föregripande av utvecklingstendenser som utvecklades fullt ut först långt efter författarens död. På Marx' tid bestod majoriteten av den arbetande befolkningen i alla kapitalistiska länder – utom Storbritannien – av självständiga småproducenter och små handelsmän som fick hjälp av sina närmaste familjer. Först mycket senare förvandlades den arbetande befolkningen till en enorm massa av lönarbetare (som redan utgör 90% i Storbritannien och USA och mer än 80% i de flesta andra kapitalistiska industriländer), en ständigt mindre klass av stora, mellanstora och små kapitalister, och en försvinnande minoritet av självständiga småproducenter som inte anställer någon arbetskraft.

För att visa att vi inte längre lever i ett kapitalistiskt produktionssätt i marxistisk mening, för att rättfärdiga myten om en ”blandekonomi”, måste man bevisa att lönarbetarna inte längre är tvingade att ständigt sälja sin arbetskraft (kanske för att staten garanterar samtliga medborgare ett minimalt levebröd oavsett om de kan arbeta eller inte, eller därför att produktionsmedlen har blivit så billiga att arbetare kan spara så mycket av en medellön att de själva kan starta företag), och att den ekonomiska utvecklingen inte längre styrs av de individuella bolagens tvång att maximera vinsten eller tillväxten på grund av trycket från konkurrensen.

Det räcker att analysera den ekonomiska utvecklingen under de senaste hundra, femtio eller tjugofem åren för att slå fast att ingen av dessa strukturella förändringar har ägt rum. Kapitalismen, som Marx definierade den, är idag mer än någonsin kännetecknande för det ekonomiska livet i västvärlden.

Här handlar det inte bara om definitioner, det vill säga en begreppsdiskussion. Den vetenskapligt riktiga definitionen av det kapitalistiska produktionssättet gör det möjligt att upptäcka detta produktionssätts *långsiktiga rörelselagar och inre motsättningar*. Här har vi ett nytt exempel på den marxistiska ekonomiska analysens anmärkningsvärda överlägsenhet över de ”nyklassiska” nationalekonomiska skolorna, som inte erbjuder något motsvarande på detta område.⁵

Eftersom kapitalismen grundas på ett privat ägande av produktionsmedlen – det vill säga att många oberoende bolag, olika kapitalister, har makt över produktionsmedel, arbetskraft och investeringsbeslut – så äger den kapitalistiska produktionen rum under förhållanden av obarmhärtig konkurrens och en därav följande anarki inom produktionen. Varje enskild kapitalist, varje enskilt bolag, försöker maximera sina vinster och sin tillväxt, utan hänsyn till vad dessa försök får för effekt på ekonomin i sin helhet.

Konkurrensen tvingar fram minskade produktionskostnader för att behålla marknadsandelar eller utvidga dem. Denna minskning kräver en betydande utvidgning av produktionen, det vill säga allt större produktionsserier, vilket i sin tur kräver alltmer perfekta maskiner. Följaktligen medför kapitalismen enorma teknologiska framsteg, ständiga tillämpningar av vetenskapliga upptäckter inom den materiella produktionen, och den tendens till en gränslös utvidgning av varuberget och halvautomatiska maskiner som Marx förutsade.

Men mer och mer maskiner kräver mer och mer kapital. För att överleva konkurrensen måste kapitalisterna (de kapitalistiska bolagen) ständigt försöka öka sitt (deras) kapital. Under kapitalismen är ackumulation av kapital det ekonomiska livets och den ekonomiska tillväxtens främsta mål och viktigaste motor. Om kapitalackumulationen minskar, så sjunker den ekonomiska

5 ”Oavsett hur viktiga dessa tekniska bidrag till den nationalekonomiska teorins framsteg är för nutidens bedömning av marxismens landvinningar, så överskuggas de av hans briljanta analys av det kapitalistiska systemets långsiktiga utvecklingstendenser. Meritlistan är förvisso imponerande...” (Wassily Leontief, ”Den marxistiska ekonomins betydelse för dagens ekonomiska teorier”, i David Horowitz, red, **Marx and Modern Economics**, MacGibbon & Kee, London 1968, s 94. [Finns på svenska: **Marx och den moderna nationalekonomin**, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1970].)

verksamheten och fattigdomen och bristen ökar, trots att det finns tillgång till enorma reserver av varor och produktivkrafter. Tvånget att ackumulera kapital tenderar dessutom att tvinga kapitalistklassen att öka utsagningsgraden av arbetskraften. Ty kapital är bara kapitaliserat mervärde, och mervärde är bara obetalt arbete – det totala värde som arbetskraften producerat minus kostnaden att reproducera arbetskraften, det vill säga det samhällseliga merarbetet i form av pengar. Men en ökande arbetsproduktivitet innebär att en viss mängd konsumtionsvaror (eller till och med en ökande mängd konsumtionsvaror) kan produceras på en allt kortare arbetstid (på en mindre del av arbetsdagen). Det är därför alltid möjligt – speciellt om den långsiktiga industriella reservarmén (arbetslösheten) minskar – att arbetarnas medellön ökar, samtidigt som utsagningsgraden ökar och arbetarna får en allt mindre del av det värde de har producerat.

Eftersom det bara är levande arbetskraft som skapar nytt värde och mervärde, och andelen kapital som investeras i ”döda” produktionsmedel (byggnader, maskiner, råvaror, energi) tenderar att öka, så är tendensen på medellång och lång sikt att den genomsnittliga profitkvoten faller, det vill säga att förhållandet mellan totalt samhällseligt mervärde och samhällseligt kapital minskar.

Under kapitalismen bestäms den ekonomiska utvecklingen av svängningar i profitkvoten. En sjunkande profitkvot innebär att kapitalackumuleringen minskar, investeringarna minskar, arbetslösheten ökar, produktionen minskar, reallönerna sjunker och det blir en lågkonjunktur. En ökande profitkvot leder till en uppåtgående trend för kapitalackumuleringen, ökande produktiva investeringar, ökande produktion, och på lång sikt också ökande sysselsättning och ökande reallöner, det vill säga en boom, även om dessa utvecklingstendenser under både ”goda” och ”dåliga” tider ingalunda verkar samtidigt och på ett rätlinjigt sätt. I ett långsiktigt perspektiv uppvisar kapitalismen vågor av snabbare ekonomisk tillväxt (1848-1873, 1893-1913, 1948-1966) och vågor av långsammare tillväxt (1823-1847, 1874-1893, 1914-1939, 1967-...). Dessa vågor avgörs i sista hand av svängningarna i den genomsnittliga profitkvoten och den åtföljande möjligheten (eller svårigheten) att förverkliga grundläggande teknologiska revolutioner.

Profitkvotens vågrörelse ligger bakom den *kapitalistiska produktionens inneboende cykliska mönster*, de regelbundet återkommande perioderna av överproduktion (recession) och ekonomiska uppgångar (upp till perioder av boom). Den kapitalistiska produktionens cykliska rörelse kommer att fortsätta så länge det kapitalistiska produktionssättet existerar, och inga ”raffinerade regeringspaket av anticykliska åtgärder” kan i det långa loppet förhindra uppkomsten av periodiska överproduktionskriser.⁶ Överproduktionskriser orsakas av konkurrens, det vill säga å ena sidan av den kapitalistiska produktionens anarki, som med nödvändighet leder till en cyklisk rörelse av överinvesteringar och underinvesteringar, och å den andra av systemets inneboende tendens att utveckla produktionen (och produktionskapaciteten) över majoritetens efterfrågan, som begränsas av de kapitalistiska distributionsförhållandena.

Förvisso har var och en av de tjugo allmänna ekonomiska kriser⁷ som hittills har ägt rum under den kapitalistiska världsmarknadens historia haft sina speciella särdrag. De hänger samman med speciella aspekter hos världsmarknadens utveckling (som exempel kan nämnas den delvis ”utlösande” roll som råvarubooomen och oljekrisen hade för recessionen 1974-75). Men det vore inte samvetsgrant eller vetenskapligt att ”förklara” ett fenomen som har återkommit tjugo gånger under en tidsperiod av 150 år huvudsakligen eller helt och hållet med hänvisning till ”speciella” faktorer, som i bästa fall kan förklara den ena eller andra krisen vid ett speciellt tillfälle, och vägra att förklara de *allmänna orsaker till kapitalistiska ekonomiska kriser* som finns inneboende i systemet.

6 Genom att förstå detta kunde vi redan i slutet av 60- och början av 70-talet förutsäga den internationella kapitalistiska ekonomins allmänna recession 1974-75 med tillräcklig exakthet, inklusive vad gäller tidpunkten för när den skulle bryta ut.

7 I grova drag bröt de ekonomiska kriserna i världsekonomin ledande nationer ut 1825, 1836, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882, 1891, 1900, 1907, 1913, 1921, 1929, 1937, 1949, 1953, 1957, 1960, 1970, 1974.

Det är lika felaktigt att se det faktum att det regelbundet har blivit en ekonomisk uppgång efter krisen som bevis på att Marx' analys är "misslyckad". Marx tänkte sig aldrig att systemet automatiskt skulle bryta samman i en "definitiv" ekonomisk kris. Enligt hans analys var krisens objektiva funktion att öka valoriseringen och kapitalackumuleringen, genom att i massiv skala minska kapitalets värde och kraftigt öka utsagningsgraden av arbetskraften (med hjälp av arbetslöshet). Hans slutsats var bara, att ett system som bara kan uppnå ekonomisk tillväxt till priset av en periodisk våldsam ödeläggelse av produktivkrafter och massfattigdom är ett förnuftsvidrigt och omänskligt system som borde ersättas med ett bättre system.

Den strukturellt inneboende konkurrensen och ökande kapitalackumuleringen leder till en *ökande koncentration och centralisering av kapital*. Den stora fisken äter upp den lilla. I fler och fler industrigrenar är två tredjedelar eller mer av produktionen samlad i en handfull stora företag. En koncentration och centralisering av kapitalet bereder på många områden vägen för marknadsmonopol. Den liberala kapitalismens fria konkurrens ersätts av monopolkapitalism. I det långa loppet kan varken monopolen eller ökande statliga ingripanden avskaffa värdelagens verkan, eller kontrollera och garantera priser, marknader, arbete och ekonomisk tillväxt. Om konkurrens och anarki upphävs på en nivå så uppkommer de lika kraftfullt på en högre nivå.

Ur dessa det kapitalistiska produktionssättets allmänna rörelselagar uppstår en rad *grundläggande och växande motsättningar hos systemet*.

Den kapitalistiska ekonomiska tillväxten är alltid ojämn och orsakas av jakten efter extra vinster. Utveckling och underutveckling betingar varandra ömsesidigt och leder både nationellt och internationellt till en extrem polarisering av den ekonomiska makten. I de ledande kapitalistiska industriländerna äger de rikaste 1 till 2 procenten av befolkningen mer än 50% av det privata välståndet, och i många fall mer än 75% av aktierna i alla aktieföretag.⁸ I världsskala kontrollerar redan färre än 800 multinationella företag mellan en fjärdedel och en tredjedel av den kapitalistiska industriproduktionen. Ettusen grossistföretag inom vete-, majs- och sojabranschen kontrollerar tillsammans med några få hundra jordbruksföretag större delen av livsmedelshandeln. Sjuttio procent av världens befolkning (med vilket vi menar de underutvecklade länderna plus Kina) lever på knappt 15% av världens inkomster och står för mindre än 10% av världens energikonsumtion.

Det kapitalistiska produktionssättet är förenat med en växande alienering av arbetet och själv-alienering av alla människor. När arbete bara är ett sätt att tjäna pengar, förlorar det till stor del sin skapande och personlighetsfrämjande dimension. Fysisk ansträngning, monoton och en ständig stress på grund av kraven att prestera och rädslan för att misslyckas blir en börda och en plåga. Människan är inte längre ett mål utan bara ett medel i det ekonomiska systemet – så att säga degraderad till att vara en kugge i maskineriet.

Ett extremt rationellt funktionssätt och raffinerade kostnadsplaner och beräkningar av investeringar inom företaget, en minutiös organisering av forskning och produktion inom bolaget, kombineras med en allt större övergripande förnuftsvidrighet hos systemet. Den visar sig inte bara i de regelbundet återkommande överproduktionskriserna, utan också i ett ökande slöseri på grund av att produktionskapaciteten ständigt underutnyttjas och produktivkrafter förslösas på meningslös produktion som är skadlig för hälsan, naturen och livet.

Alla dessa motsättningar kan spåras till en enda central motsättning: motsättningen mellan produktionens objektivt ökande socialisering och privategendomen. Arbetet som privat aktivitet vars syfte var att tillfredsställa de enskilda producenterna eller små samhällenas direkta konsumtion blev för länge sedan obetydliga. Hundratals miljoner producenter knyts idag samman i

⁸ Och det utan att ta hänsyn till småspararnas tillgångar eller pensionsfonderna, eftersom det uppenbarligen inte handlar om rikedom, utan bara speciella inkomster som helt och hållet konsumeras senare. Om vi dessutom drar bort egna bostäder från den nationella inkomsten (på grund av att de inte heller representerar tillgångar utan bara varaktiga konsumtionsvaror) blir denna procentsats ännu högre.

ett allt närmare ömsesidigt beroende och ett objektivt kooperativt arbete. Ändå avgör inte dessa miljoner själva hur denna växande sociala organism ska organiseras, kontrolleras och vilket syfte den har. Dessa beslut ligger i händerna på storkapitalet. De privata vinsterna (de enskilda företagens profiter) är den ekonomiska organisationens a och o. Den obegränsade strävan efter att berika sig privat gör att de växande produktivkrafterna inte kan användas för att tillfredsställa människans behov och befria producenterna. Tvärtom förvandlar bytesvärdet, som har blivit en lag i sig själv, alltmer dessa produktivkrafter till destruktiva krafter som förebådar fruktansvärda katastrofer. Systemets ökande inre motsättningar yttrar sig i en rad periodiskt återkommande ekonomiska, sociala och politiska (militära) kriser med explosivt destruktiv innebörd. Ödeläggelsen av den materiella kulturen och den grundläggande mänskliga civilisationen, en återgång till barbari, har blivit en verklig och påtaglig möjlighet.

Var och en som objektivt betraktar vårt århundrades historia kan bara förundras över hur väl Marx' geni insåg och förutsade den ekonomiska och sociala utvecklingens tendenser.

III

Marxismens *aktiva och medvetna* dimension är en väsentlig beståndsdel i dess uppfattning av historien. Det medför en daglig utmaning för var och en som betraktar sig som marxist.

Medan det borgerliga samhället på ytan ser ut som en allmän kamp mellan individer, anser marxismen att dessa sammandrabbningar är bestämda av klasskampen. Klasskampen mellan lönarbete och kapital bestämmer den samhällsliga utvecklingen i det kapitalistiska produktionssätt. Produktionssättets ekonomiska rörelselagar och inre motsättningar uttrycks i sista hand endast i denna samhällsliga konflikt.

Objektivt sett är varje lönarbetare och varje egendomsägare tvingad att delta i klasskampen, vare sig de tycker om det eller ej. Konkurrensen tvingar de kapitalistiska arbetsgivarna att maximera sina vinster, det vill säga maximera utsugningen av sina anställda. Lönarbetarna å sin sida har inget annat alternativ än att kämpa för högre löner och kortare arbetstid om de ska behålla eller förbättra sin ställning i det borgerliga samhället.

Erfarenheterna visar att den främsta orsaken till att lönarbetare är finansiellt och ekonomiskt maktlösa är individuella förhandlingar med de kapitalistiska arbetsgivarna. Lönarbetarna måste ständigt sälja sin arbetskraft, medan kapitalisterna har tillräckliga reserver för att skjuta upp försäljningen tills priset passar dem. På detta sätt tvingas lönarbetarna av materiella orsaker att förena sig, organisera sig kollektivt, bygga upp strejkfonder, fackföreningar, kooperativ och, när det behövs, politiska partier.

Men alla lönarbetare upplever inte automatiskt detta objektiva tvång på samma sätt. Inte heller reagerar de alla omedelbart, på samma sätt och ständigt på detta tvång. En del blir bättre och snabbare medvetna om behovet av att förena sig och under vilka villkor detta är mest effektivt. En del kommer att dra de praktiska slutsatserna av denna medvetenhet och agera utifrån den hela tiden, andra mycket mer sällan eller inte alls. Individer från andra klasser kan också förena sig med proletariats klasskamp, antingen av vetenskaplig övertygelse eller därför att de moraliskt identifierar sig med de utsugna, eller av båda dessa orsaker på samma gång (i vissa fall kan detta fenomen till och med förklaras av strävanden efter en individuell karriär i massorganisationerna).

Det faktum att den proletära klasskampen bara kan förstås som resultatet av *en dialektik mellan objektiva och subjektiva faktorer* innebär på intet sätt att marxismen så att säga för in rena sammanträffanden och obestämbarhet i den historiska analysen "bakvägen", efter att ha kastat ut den i namn av den lagbundenhet hos de historiska processerna som den historiska materialismen

upptäckte.⁹ Det innebär bara att den historiska processen inte rör sig på ett linjärt och ensidigt sätt, att varje historisk kris inte har en benägenhet att bara gå mot en enda möjlig utväg, utan att den antingen kan utmynna i ett historiskt steg framåt (en framgångsrik social revolution) eller i en historisk tillbakagång (ett sönderfall av den materiella civilisation och kultur som har uppnåtts).

Men gränserna för dessa möjliga varianter är materiellt och socialt förutbestämda. Vid ett visst skede i utvecklingen av den givna samhällsordningens allt skarpare inre motsättningar är dess undergång oundviklig. Efter 300 f.Kr fanns det i det långa loppet inget som kunde rädda det förfallande slavsamhället, eller den förfallande feodalismen från och med 1600-talet. Bara den konkreta formen på det system som skulle efterträda dem var i viss mån obestämd, det vill säga berodde på hur styrkeförhållandena mellan de stridande samhällsklasserna utvecklades (styrkeförhållanden som införlivar element av ideologisk krigföring och politiska initiativ).

På samma sätt är de möjliga utvägarna ur den samhälleliga krisen materiellt förutbestämda. Produktivkrafternas utvecklingsnivå innebar att det antika samhällets kris inte kunde leda till ett kommunistiskt samhälle, och inte heller kunde det feodala samhällets kris leda till det, trots Esséernas och de tidiga kristnas, Husiternas och Anabaptisternas övertygelser och ansträngningar. Och utvecklingen av dagens produktivkrafter gör att en återgång till småskalig varuproduktion och privat arbete i liten skala helt enkelt är en utopi.

Eftersom klasskampen enligt den marxistiska historieuppfattningen har en avgörande betydelse för den konkreta händelseutvecklingen, tenderar marxismen att återuppliva den *enhet mellan teori och praktik* som under så lång tid ödelagts av den samhälleliga arbetsdelningen och samhällets uppdelning i klasser. Den försöker uppnå detta på tre nivåer: för det första på ett övergripande kunskapsteoretiskt plan, eftersom den anser att praktiska bekräftelser är den yttersta formen av bevis för en teoretisk hypotes – inklusive sina egna.¹⁰ För det andra genom att visa att en socialistisk omvandling av samhället är möjlig, det vill säga lösa dilemmat hur människor, vars individuella motiv i grunden bestäms av ett alienerande klassamhälle, ska kunna bygga ett klasslöst samhälle. På denna vulgärt materialistiska invändning svarar marxismen, att även om människan är en produkt av sina betingelser, är dessa betingelser i sig själva produkten av människans verksamhet.¹¹ En revolutionär omvandling av samhällsförhållandena, och en revolutionär skolning av människan i syfte att medvetet förändra sin samhälleliga existens, är därför två oskiljaktigt sammanbundna processer. Den materiella basen till detta utgörs av det kapitalistiska produktionssättets inre motsättningar, av produktivkrafternas höga utvecklingsnivå och den alltmer omfattande proletära klasskampens inbyggda logik. Hos ett proletariats som skolats i marxismen förenas också den vetenskapliga teorin och den praktiska omvandlingen av samhället alltmer i praktiken.

För personer som övertygats av marxismen tenderar den också att återupprätta enheten mellan vetenskaplig teori och revolutionär politisk praktik. En rent begründande ”skolsmarxism” är kastrad, självalienerande och förtingligad, inte bara i praktiken utan också i teorin, eftersom den lutar åt en fatalistisk ekonomisk determinism.

9 ”I samhällets historia... är [de handlande] begåvade med medvetande, handlar med eftertanke eller under inflytande av sina lidelser och strävar mot bestämda mål. Ingenting sker här utan medveten avsikt, utan avsett mål. Men hur viktig denna skillnad än är för den historiska forskningen - särskilt beträffande enskilda epoker och händelser - kan den inte ändra något i det faktum, att historiens gång är underkastad inre allmänna lagar. Ty också på detta område härskar på företeelsernas yta - trots alla enskildas medvetna avsedda syften - i det stora hela skenbart tillfälligheten. Blott i sällsynta fall sker det avsedda, i de flesta fall kommer det till kollisioner och motsättningar mellan människornas olika syften, eller också visar sig dessa vara omöjliga att realisera dels på grund av deras egen natur, dels på grund av bristen på medel att realisera dem... Sålunda förefaller det, som om de historiska händelserna i det stora hela likaledes skulle behärras av tillfälligheten. Men där, varest tillfälligheten driver sitt spel på ytan, behärras den alltid av inre, dolda lagar, och det gäller bara att upptäcka dessa lagar.” (Friedrich Engels, **Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut**, del IV. På svenska på www.marxists.org)

10 Se V I Lenin, *Philosophical Notebooks*, i **Collected Works**, band 38, s 191.

11 Se tes III i ”Teser om Feuerbach” av Karl Marx. Dessa ”teser” är i viss mening marxismens födelsecertifikat.

Innebär de ofrånkomliga banden mellan den marxistiska teorin och en revolutionärt socialistisk praktik att marxistiska forskare har en benägenhet att förlora sin vetenskapliga opartiskhet och objektivitet, eller har de en begränsad förmåga att förklara de samhälleliga fenomenens helhet (som ju är marxismens intellektuella löfte och dragningskraft)? Inte alls! Motsatsen till vetenskaplig objektivitet är subjektivism (fördomar och godtycklig behandling av empiriska data) och inte partianda. Subjektivism leder antingen till att man blir blind för problemen eller att man förnekar fakta som inte passar en viss dogmatisk kategori. Inget kan vara mer främmande för marxismen än att analysera samhällsfenomen på ett så ovetenskapligt sätt – dess grundares favoritmotto var *de omnibus dubitandum est* [Man bör tvivla på allt]. Att ytterst noggrant behärska källor och fakta, vara beredd att på nytt prova varje arbetshypotes om nya trender uppstår som verkar motsäga eller faktiskt motsäger hypotesen, en obunden utveckling av den största frihet att kritisera, och direkt härrörande ur detta behovet av en vetenskaplig och ideologisk mångfald: dessa egenskaper är inte bara en oundgänglig del av den marxistiska metoden, de är så att säga en nödvändig förutsättning för marxismens blomstrande. Utan dem förfaller den till en blodfattig talmudism [Talmud är samlingen av gamla judiska lagar och traditioner som utgör grunden för den ortodoxa judendomen – öa] eller – ännu värre – en steril statsreligion.

Just på grund av att marxismen inte är en ”vetenskap för vetenskapens egen skull”, just på grund av att den är en ”frihetskämpe” i ordets yttersta bemärkelse, det vill säga eftersom den har som mål att inte bara tolka utan också förändra världen i arbetarklassens frigörelses intressen, *just av dessa skäl* kan den inte på något sätt tolerera avsteg från en strängt vetenskaplig objektivitet i sin sociala analys. Bara en vetenskapligt grundad teori som förklarar verkligheten kan vara ett effektivt vapen i kampen för en socialistisk omvandling av samhället. Att bryta mot den vetenskapliga objektiviteten för ”partiandans” skull innebär att blöta ner krutet innan striden börjar. Och med vått krut kan man inte vinna några slag.

En ”opartisk”, ”värdefri” samhällsvetenskap, det vill säga en samhällsvetenskap som är ”neutral” i förhållande till klasskampen, är en omöjlighet i ett samhälle som är uppdelat i klasser, oavsett forskarnas subjektiva strävanden, som ofta är benägna att luta åt det hållet. Ett slående exempel är de senaste fem årens akademiska och ”officiella” nationalekonomer. När institutioner som Internationella Valutafonden i *samtliga* fall kräver av länder som ber om lån, men vars kreditvärdighet är ifrågasatt, att de minskar statens utgifter på det *sociala området*, när de utan skrupler kräver av fattiga länder som Egypten att de ska minska eller rentav helt avskaffa statliga stöd till de viktigaste livsmedlen, vilket bokstavligen dömer en del av befolkningen till svält, då står vi uppenbarligen inför ett världsomfattande försök att höja profitkvoten genom att minska priset på arbetskraften. Att detta försök också kan rättfärdigas i rent ”tekniska” termer (med hänvisning till inflation, betalningsbalans, budgetunderskott och så vidare) visar bara en sak: eftersom den ”officiella” nationalekonomin underförstått agerar helt och hållet inom den existerande samhällsordningens ramar, så är den lika underförstått tvingad att underordna sig själv under kapitalackumulationens lagar, det vill säga under behoven hos kapitalets klasskamp.

IV

I sin mest elementära form är den proletära klasskampen ännu inte en socialistisk klasskamp. När den blir mer omfattande kommer den förvisso att växa från en rent ekonomisk kamp till en objektivt politisk kamp, i så måtto som den inte bara ställer enskilda arbetare mot enskilda kapitalister, utan också den breda massan av lönarbetare mot hela den egendomsägande klassen.¹² Men genom att denna objektivt och politiskt elementära klasskamp subjektivt påverkar proletariatets klassmedvetande, kan den medföra att sammandrabbningarna mellan kapital och arbete periodiskt ger möjligheter att gripa den politiska makten, i syfte att radikalt omvandla det borgerliga samhället

12 Karl Marx och Friedrich Engels, **Kommunistiska Manifestet**, Stockholm: Arbetarkultur 1973, s 38-39.

– det vill säga ge kampen en medvetet antikapitalistisk dimension.

Dessa sammandrabbningar är lika oundvikliga och inneboende i det kapitalistiska systemet som systemet nedgång och förfall. Men varken socialismens seger eller uppkomsten av det proletära klassmedvetandets högsta nivå är oundvikliga. Här visar det sig återigen att historiens subjektiva faktor, det vill säga ett medvetet, målmedvetet ingripande i den historiska processen, är en avgörande del av marxismen. Av detta går det att dra en rad viktiga slutsatser.

Proletariatets samhällsekonomiska skiktning, deras ojämna anammande av vetenskapliga kunskaper (eller, vad som bara är baksidan av samma fenomen, den varierande mottagligheten för borgerliga och småborgerliga ideologier), och den varierande beredskapen att lägga ner kontinuerliga personliga ansträngningar i fackliga och politiska organisationer, leder oundvikligen till en skiktning av det proletära klassmedvetandet. Bara genom att organisera klassens medvetna förtrupp i ett *revolutionärt förtruppssparti* är det möjligt att garantera medvetandets kontinuitet, och ständigt utveckla det med hjälp av de erfarenheter som erhålls i varje skede av klasskampen.

Men ett sådant parti blir *klassens* förtrupp i verkligt objektiv mening först när det lyckas tillföra lönarbetarnas majoritet ett klassmedvetande som är tillräckligt högt för kampen för en socialistisk revolution. Detta tillförande kan bara komma till stånd genom att partiet effektivt ingriper i den verkliga klasskampen. Den nödvändiga dialektiska enheten mellan förtruppen och klassen, mellan organisation och spontanitet, härrör ur proletariatets natur liksom den proletära revolutionens och den socialistiska rådsordningen natur.¹³

Dialektiken mellan mål och medel får således en objektivt bestämd ram. Just på grund av att det socialistiska målet *inte kan* uppnås utan att arbetarnas självförtroende, känsla av gemenskap och klassolidaritet ökar, så är bara de medel, den taktik och de kompromisser användbara och tillåtna – under förutsättning att de leder till det *socialistiska* målet – som höjer det proletära klassmedvetandet i sin helhet och inte sänker eller splittrar det.¹⁴ En taktik som har en motsatt effekt på arbetarnas klassmedvetande kommer – oavsett vilka skenbart omedelbara resultat den uppnår ur ”rent praktisk” synpunkt – i det långa loppet att leda bort från det socialistiska målet, istället för att föra det ett steg närmare.

Det ger en speciellt tyngd åt marxismens kritiska och självkritiska delar. Marxismen är till sitt innersta väsen inte bara ”öppen” och odogmatisk, genom att åberopa en historisk process som ständigt förändras och ständigt lägger till och förändrar de samhälleliga vetenskapernas råmaterial (inte bara vad gäller det nuvarande utan också det förflutna). Inte heller är den ”öppen” bara genom att dess praktik ständigt leder den in i framtiden, som *aldrig kan* vara fullständigt känd på förhand, eftersom ett medvetet och målmedvetet ingripande i den historiska processen kan förändra ett visst resultat. Den är dessutom ”öppen” eftersom den viktigaste faktorn för övergången från kapitalism till socialism är att höja proletariatets klassmedvetande, liksom nivån på lönarbetarnas egenaktivitet, självorganisering och kampinitiativ. Under klasskampen måste varje organiserat ingripande, vare sig det rör sig om en strejk, ett val eller uppbygget av socialismen, varje tal som görs vid ett arbetarmöte och varje flygblad som läses av arbetarna, alltid betraktas ur följande synvinkel: vilken effekt kommer det att ha på klassmedvetandet? Men under kampens förlopp är dessa bedömningar med nödvändighet hypotetiska. Först senare, praktiska erfarenheter kan visa om de var rätt eller fel. Häri ligger den proletära klasskampens stora betydelse för marxismen. Den är det enda laboratorium som kan användas för att göra giltiga uttalanden om taktik och kampmetoder på grundval av tidigare erfarenheter.

Det går därför inte att tänka sig en medveten socialistisk klasskamp, ett verkligt revolutionärt

13 Angående denna fråga se mina artiklar **Om leninismen** och **Om byråkratin**. (Båda finns på www.marxistarkiv.se – öa.)

14 Se V I Lenin ”Vänsterismen” – *kommunismens barnsjukdom*, i **Valda verk i 10 band**, band 9, s 432.

parti och en verklig marxism utan ett objektivet kritiskt tänkande, inklusive om sig själv. En pseudomarxism som offerar en skoningslös självkritik, att öppet uttrycka sanningen – oavsett hur bitter den må vara – det gör detsamma för vilka ”praktiska behov”, är inte bara ovetenskaplig, utan också ovärdig marxismens befriande dimension. I det långa loppet är den dessutom helt ineffektiv.

Men en *politisk* klasskamp måste ta itu med alla möjliga sociala fenomen, som rör mer än enstaka individer. Den är därför mer omfattande än den elementära klasskampen om hur den nationella inkomsten ska delas mellan löner och profit (mervärde). Utifrån denna elementära klasskamp går det inte att ställa frågan om att avskaffa det privata ägandet av produktionsmedlen, frågan om att ”expropriera expropriatorerna”.

Här spelar frågan om staten, frågan om arbetarnas politiska frihet och egenaktivitet, övergången från en representativ till en direkt demokrati, en mycket avgörande roll. För att klart förstå alla dessa frågor krävs en successiv skolning (självskolning) av proletariatet, genom att det engagerar sig i *alla* politiska och sociala problem som rör det borgerliga samhällets *samtliga* samhällsklasser.¹⁵

Det är ingen slump, eller resultatet av ”rent taktiska” överväganden, att detta oavvisliga krav finns inskrivet i den marxistiska historieuppfattningen och hur den betraktar aktioner. Det härrör ur den proletära klasskampens innersta väsen, som bara betraktar sig själv som ett medel för att uppnå målet det klasslösa samhället, ett samhälle där alla former av förtryck och våld som människor utövar mot andra människor *måste* upphöra tillsammans med människans utsugning av människor. Att inte bry sig om, tolerera eller till och med förnya ett sådant förtryck *kan inte* leda till det socialistiska målet.

Följaktligen har marxismen också en etisk komponent, med en objektivet materialistisk grund. När konsekventa marxister säger att de närmar sig allting utifrån den proletära klasskampens ståndpunkt, menar de att denna ståndpunkt har sin grund i teorin att bara det som höjer det proletära klassmedvetandet och bland arbetarna gynnar en djupare förståelse av de grundläggande skillnaderna mellan det borgerliga och det klasslösa samhället, i det långa loppet kan föra klasskampen framåt. Det medför i sin tur att man måste inse att en praktisk kamp mot varje form av utsugning och förtryck, av kvinnor såväl som vissa raser, nationaliteter, folkslag, åldersgrupper och så vidare, är en nödvändig del av den världsomfattande kampen för en socialistisk samhällsordning. Marxismen börjar med ”läran, att *människan är människornas högsta väsen*, alltså med det *kategoriska imperativet att omstörta alla förhållanden*, där människan är ett förnedrat, förslavat, övergivet, föraktligt väsen.”¹⁶

Denna insikt har utan tvekan sitt ursprung i ett individuellt psykologiskt behov att protestera och revoltera mot alla former av orättvisa och ojämlikhet. Men den härrör också ur en objektiv historisk nödvändighet.

Bara om mänskligheten medvetet kontrollerar de materiella produktivkrafterna i hela världen kan den hindra dem från att mer och mer omvandlas till krafter som ödelägger naturen och kulturen. Men en medveten kontroll innebär att både den individuella och kollektiva förmågan till bedömningar är av yppersta vikt. Proletariatets skolning i effektiv frigörelse och verklig internationalism är när det kommer till kritan en skolning av enskilda proletärer i ett kollektivt sammanhang, i deras förmåga till bedömning och beslutsfattande. Utan dessa är den socialistiska självförvaltningen och den socialistiska planerade ekonomin en tom, om inte rentav cynisk fras.

Nationaliseringen av ekonomin övergår från att vara en rent objektiv process till en subjektivt kontrollerad process först när kollektiviseringen av egendomsförhållanden och skötseln av

15 V I Lenin, *Vad bör göras?*, i **Valda verk i 10 band**, band 2, s 76.

16 Karl Marx, ”Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin. Inledning.”, i Marx/Engels **Filosofiska skrifter: skrifter i urval**. Lund : Cavefors i samarbete med tidskriften Zenit, 1978. Även på www.marxists.org.

produktivkrafterna på ett dialektiskt sätt åtföljs och sammansmälts med en successiv individualisering av *förmågan* till beslutsfattande.¹⁷ Att utsträcka den mänskliga personlighetens självförverkligande till *alla* producenter och *alla* människor är inte bara det främsta socialistiska målet, utan alltmer också ett oundgängligt medel för att förverkliga detta mål.

V

Den marxistiska teorin skiljer mellan de förhållanden som är mest gynnsamma för att störta kapitalismen från de som är avgörande för att kunna bygga en fullt utvecklad socialistisk samhällsordning. De förra beror framförallt på de samhällspolitiska styrkeförhållandena. Dessa styrkeförhållanden är inte bara resultatet av proletariatets och dess revolutionära förtruppsspartis relativa styrka, utan också av borgarklassens relativa svaghet och, exempelvis, möjligheten att erövra majoriteten av en fortfarande talrik icke-proletär arbetande befolkning – bönderna – som allierade till den proletära revolutionen. Denna allians kan komma till stånd just på grund av att under imperialismen kan inte borgarklassen i de underutvecklade kapitalistiska länderna radikalt förändra landsbygdsbyarnas förkapitalistiska förhållanden. Förhållandena för att bygga socialismen är en funktion av en hög utvecklingsnivå av produktivkrafterna och proletariatets politiska och kulturella mognad. Det möjliggör en maximalt utvecklad direkt rådsdemokrati, självförvaltning, harmonisk ekonomisk tillväxt, systematiskt avskaffande av varor och pengar genom att snabbt tillfredsställa konsumtionen av grundläggande materiella varor och tjänster (det vill säga en gradvis övergång till fördelning efter behov).

Det är uppenbart att kapitalismens relativa underutveckling i vissa länder under imperialismen underlättar proletariatets politiska erövring av makten samtidigt som den gör uppbygget av ett klasslöst samhälle utomordentligt svårt, eller – så länge revolutionen i dessa länder förblir isolerad – till och med omöjligt. Trotskijs teori om den permanenta revolutionen – som tillsammans med Lenins organisationsteori är den viktigaste progressiva utvecklingen av marxismen sedan Marx' och Engels' tid – gjorde det möjligt för honom att så tidigt som 1905-06 förutsäga *båda* de motsägelsefulla aspekterna hos nittonhundratalets revolutioner.¹⁸

Den slutsats han drog av den socialistiska revolutionens dialektiska karaktär i de relativt underutvecklade länderna var inte att fördöma dessa revolutioner som ”alltför tidiga”, eftersom de dömde det revolutionära partiet och klassen till nederlag.¹⁹ Hans slutsats var tvärtom att sådana ”alltför tidiga” revolutioner var oundvikliga under den imperialistiska epoken – det enda alternativet var att stanna i en barbarisk underutveckling! - och att de måste betraktas som språngbrädor till den socialistiska *världsrevolutionen*, som gradvis och i stadier *kan* sprida sig till världens främsta industriländer. Tragedin för socialismen sedan 1917 är inte att marxisterna försökte hjälpa den att segra i underutvecklade länder. Det bör snarast betraktas som en världshistorisk bedrift. Tragedin är det faktum att revolutionen förblev isolerad till dessa länder, det vill säga att den fortfarande inte har sekrat i den industrialiserade västvärlden trots ett stort antal gynnsamma historiska tillfällen (Tyskland 1918-19, 1920, 1923; Frankrike 1936, 1944-47, 1968; Italien 1919-20, 1945-48, 1969-

17 ”Utöver dessa tre sidor – individuell subjektivitet, inter-subjektivitet och objektiv relation – är det marxistiska tänkandet om praktiken främst och i grunden intressant på grund av att dess syntes i första hand är praktisk, genom att bestämmas av inriktningen mot objektivet *överflöd*, mångdimensionell och självständig personlig *egenaktivitet* och universell samhällelig ömsesidighet, jämlikhetssträvande *samarbete*...” (Helmut Dahmer och Helmut Fleischer, ”Karl Marx”, i Dirk Käsler, red, **Klassiker des soziologischen Denkens**, band 1, München: Verlag C H Beck, 1976, s 151.)

18 Leo Trotskijs **Resultat och framtidsutsikter** gavs ut för första gången 1906 (på svenska Stockholm: Bokförlaget Röda Rummet, 1983.) Finns på www.marxistarkiv.se.

19 ”Det värsta som kan hända ledaren för ett extremt parti är att nödgas överta makten vid en tidpunkt, då rörelsen ännu inte är mogen för den klass' herravälde han representerar och för de åtgärder, som detta herravälde fordrar.” (Friedrich Engels, **Tyska bondekriget**. Återfinns på svenska på www.marxists.org.)

70; Storbritannien 1926, 1945-48; Spanien 1936-37, och så vidare).²⁰

Som ett resultat av detta uppstod ett nytt historiskt fenomen, först i Sovjetunionen, sedan i Östeuropa, Kina, Kuba och Vietnam. Där existerar samhällen som inte längre är kapitalistiska, där ingen av de kapitalistiska rörelselagar som nämnts tidigare verkar, men som samtidigt befinner sig långt från uppbygget av ett socialistiskt samhälle i den mening Marx och Engels lade i det klasslösa samhällets första stadium.²¹ De är samhällen som, på grund av fördröjningen av den proletära världsrevolutionen, har stannat upp och stelnat i övergångsperioden mellan kapitalism och socialism.

De konkreta, historiskt specifika förhållanden under vilka detta stelnande ägde rum ledde till en byråkratisk degenerering av övergångssamhällena. Ett socialt skikt – den statliga, ekonomiska, parti- och militära byråkratin – skaffade sig betydande privilegier på konsumtionens område. Eftersom privilegierna är begränsade till detta område, och eftersom den inte har någon livsavgörande roll i produktionsprocessen, handlar det inte om en ny härskande *klass*. Utan detta parasiterande skulle den samhälleligt nödvändiga ackumulationen inte minska utan öka. Istället för en nedgång skulle den ekonomiska tillväxten öka. Men just på grund av att den är ett parasiterande skikt kan byråkratin bara basera sina privilegier på en obegränsad kontroll av det samhälleliga merarbetet, det vill säga ett absolut monopol över statens skötsel, ekonomin och försvaret, och på att de breda arbetarmassorna saknar politiska rättigheter, och är uppsplittrade och passiviserade.²² Som händelserna i Ungern och Polen 1956, Tjeckoslovakien 1968 (och delvis i Kina 1966-67) har visat, ger varje nytt uppsving i massornas politiska aktivitet i dessa samhällen en nästan automatisk stimulans till ett verkligt rådssystem, ett nästan automatiskt störtande av byråkratin diktatur.

Genom att kalla denna diktatur en ”reell” eller ”faktiskt existerande” socialism, gjorde dess

20 En förklaring av denna tragedi måste omfatta en konkret analys av arbetarrörelsens strategi och taktik under 1900-talet. Några av de viktigaste bidragen på detta område är Rosa Luxemburgs **Sociala reformer eller revolution** (på svenska på www.marxistarkiv.se), hennes skrifter om debatten kring masstrejken, Lenins ”**Vänsterismen**” – **kommunismens barnsjukdom**, och Trotskijs skrifter om Tyskland (**Kampen mot nazismen i Tyskland**, på marxistarkiv.se), Frankrike och Spanien (**The Spanish Revolution**).

21 ”Inom det kooperativa samhället, grundat på gemensam rätt till produktionsmedlen, utbyter producenterna inte sina varor. Lika lite uppträder här det i produkterna nedlagda arbetet som dessa produkters *värde*, som en av dem ägd saklig egenskap, då de individuella arbetena nu - i motsats till det kapitalistiska samhället - inte längre existerar på en omväg utan omedelbart, som beståndsdelar av totalproduktionen. Ordet 'arbetsavkastning', även i dag förkastligt på grund av sin tvetydighet, förlorar så all mening.

Det som vi här har att göra med, är inte ett kommunistiskt samhälle som *utvecklats* på sin egen grundval utan tvärtom, ett sådant som *uppstår* just ur det kapitalistiska samhället och som alltså i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, ännu bär märkena efter det gamla samhället, ur vars sköte det födes fram.” (Karl Marx, **Kritik av Gothaprogrammet**, del I. På www.marxists.org.)

Även:

”Den direkta samhälleliga produktionen liksom den direkta fördelningen utesluter allt varuutbyte, alltså även produkternas förvandling till varor (åtminstone inom kommunen) och därmed samtidigt deras förvandling till *värden*.

Så snart samhället tar produktionsmedlen i besittning och använder dem för produktion i socialistisk form, blir vars och ens arbete, hur olikartat det än må vara med hänsyn till specifik nytta, redan på förhand och direkt samhälleligt arbete... Det kan alltså inte falla samhället in att i fortsättningen uttrycka de i produkten nedlagda arbetskvantiteterna, som det nu känner direkt och absolut, med hjälp av en relativ, föränderlig, otillräcklig och tidigare som nödfallsutväg anlitad måttstock, en tredje produkt i stället för den naturliga, adekvata, absoluta måttstocken, tiden... tillskriver samhället alltså heller inte produkten något värde.” (Friedrich Engels, **Anti-Düring**, del IV. På www.marxists.org.)

22 Ingående analyser av de byråkratiserade övergångssamhällena mellan kapitalism och socialism finns i Leo Trotskij, **Den förrådade revolutionen** (Stockholm: Bokförlaget Röda Rummet, 1983. Även på www.marxistarkiv.se.), Isaac Deutscher, **Den ofullbordade revolutionen 1917-1967** (Stockholm: Aldus/Bonnier, 1967), Jürgen Arz och Otmar Sauer, **Zur Entwicklung der sowjetischen Übergangsgesellschaft 1917-1929** (Frankfurt: ISP Verlag, 1976), Jakob Moneta, **Aufstieg und Niedergang des Stalinismus** (Frankfurt: ISP Verlag, 1976).

försvarare i öst och i väst den internationella borgarklassen den största ideologiska och politiska tjänst. Utan denna tjänst skulle kapitalismen – åtminstone i Västeuropa – troligen ha försvunnit vid det här laget. Idag är likställandet av socialism med de förhållanden av politiskt förtryck och bristande personlig frihet som existerar i öst den främsta orsaken till att arbetarna i flera nyckelländer i väst relativt passivt godtar det borgerliga samhället, trots dess allt större krisbenägenhet.

Detta likställande kommer att brytas för gott först när den proletära revolutionen segrar i ett eller flera högt utvecklade länder i väst, och ger världsproletariatet en praktiskt genomförd ”socialistisk modell” (rättare sagt: en modell för en inkomplett socialism som fortfarande är under utveckling) som skiljer sig radikalt från Sovjetunionen. Vi kan inte exakt beskriva hur en sådan modell kommer att se ut. Men det går att härleda en ungefärlig skiss både från de element av det nya samhället som redan har uppstått i det gamla samhällets sköte, och från att kritiskt anamma de (positiva såväl som negativa) erfarenheterna av tidigare proletära revolutioner på 1900-talet.

Det viktigaste kännetecknet hos denna socialistiska modell kommer på den politiska nivån att vara rådsdemokratin, det vill säga arbetarklassens och dess *fritt valda representanters* direkta utövning av den politiska makten. Det revolutionära partiet kommer att fylla sin ledande roll inom ramen för rådsregimen, genom att politiskt och ideologiskt övertala majoriteten, och inte med hjälp av tvång och förtryck av sina politiska motståndare. Detta förutsätter ett *flerpartisystem*, fullständig organisations-, förenings-, demonstrations- och pressfrihet, självständiga fackföreningar, strejkrätt och fullkomlig respekt för en ideologisk, vetenskaplig, konstnärlig och filosofisk pluralism. I motsättning till den borgerligt parlamentariska demokratin kommer dessa grundläggande demokratiska rättigheter att *utvidgas* ännu mer, nu när de inte längre kommer att vara rent formella utan uppnås till innehållet, det vill säga när befolkningsmassorna kommer att garanteras tid och materiella förutsättningar för att utöva dem effektivt. Det innebär också en allt större övergång till direktdemokrati, till att arbetarna själva alltmer direkt utövar statsmakten, till att folk och samhällen på ett stort antal sociala områden uppnår självförvaltning, det vill säga inleder en dynamik framåt mot statens gradvisa bortvittrande.

På den ekonomiska nivån kommer denna ”modell” att kännetecknas av en planerad, demokratiskt centraliserad självförvaltning av ekonomin, där de förenade producenterna själva bestämmer de prioriteringar som avgör ekonomins utveckling. Och besluten kommer att tas på den nivå där besluten i praktiken *kan* bli mest effektiva: viktiga investeringsbeslut tas vid nationella kongresser för alla råd och kongresser för industribranscher; beslut om arbetets organisering tas på industriell branschnivå och i de enskilda företagen (eller i företag samlade i kooperativ); sociala investeringar beslutas på lokal och regional nivå; beslut om hur mycket varor som ska produceras tas vid konferenser med producenter och konsumenter, med hjälp av television, folkomröstningar, skriftliga opinionsmätningar; ett allt större antal stora investeringar och handlingslinjer för att bekämpa miljöförstöring beslutas vid internationella rådkongresser, och så vidare.

Om arbetarnas självförvaltning ska kunna genomföras i praktiken (och inte bara förkunnas i ord) måste arbetstiden minskas radikalt, de direkta producenternas tekniska och kulturella kunskaper höjas permanent, löneskillnaderna minskas drastiskt och de borgerliga fördelningsnormerna (varu-pengarelationerna) ersättas. En maximal offentlig kontroll och bredast möjliga politisk rådsdemokrati är den enda garantin mot parasitism, korrupktion och slöseri, det vill säga de effekter som varu-pengarelationernas överlevnad när det gäller fördelningen av konsumtionsvaror får på produktionsförhållandena.

Denna ”modells” politiska och ekonomiska aspekter är nära knuten till varaktiga förändringar av arbetsmotivation och arbetsetik. Och det är inte tänkbart utan att teknologin, arbetsorganisationen och innehållet i arbetsprocessen successivt förändras (ta bort mekaniska och montona arbetsuppgifter som bara ses som en passiv ”service till samhället”), att uppdelningen mellan

manuellt och intellektuellt arbete, mellan produktion och förvaltning avskaffas, och att moral och vanor förändras. Alla dessa förändringar kommer att samverka och betinga varandra i de förenade producenternas fostran och den ”socialistiska människans” utveckling. De medför en plötslig, kvalitativ ökning av den internationella solidariteten, det vill säga en avsevärd omfördelning av bruksvärden i världsskala. En ”socialistisk värld” där överflöd och omfattande fritid i norr går hand i hand med svält och underutveckling i söder vore en ohygglighet, och har ingenting gemensamt med en verklig socialism.

Borgerliga ideologer håller marxismen ansvarig för Stalin och allt som gick fel och fortfarande är fel i Sovjetunionen, Östeuropa och Kina. Det är som att fördöma den moderna medicinen och kräva en återgång till institutionaliserat kvacksalveri – på grund av att många patienter inte kunde botas under de senaste sextio åren på grund av otillräcklig medicinsk behandling. Vi kan till och med vända på situationen till dessa kritikens nackdel. Marxismens överlägsenhet som samhällsvetenskap visar sig på nytt i dess avslöjande av de orsaker, hemligheter och rörelselagar som ligger bakom det oförutsedda ”byråkratiska övergångssamhället mellan kapitalism och socialism”, och dess djupgående och fullständiga avslöjande av bedrägeriet med den ”tillämpade pseudomarxismen” i detta samhälle. Jämfört med dessa bedrifter är de akademiska ”sovjetkännarnas” försök till teoretisk analys ett rent fuskverk, och de ”lagar” som de påstår sig ha upptäckt inskränker sig antingen till plattityder eller blir snabbt överkörda av den objektiva utvecklingen.

VI

Visserligen upphöjer marxismen kampen mot all form av utsugning och förtryck till ett absolut krav och utsätter dess påstådda ”förverkligande” i Sovjetunionen och på andra ställen för en omfattande kritik,²³ men den förfaller på intet vis till en historisk idealism, som ställer en utopisk idealmodell mot det ”verkliga övervinnandet av de existerande förhållandena”. Den höjer bara den materialistiska förståelsen av historien till ett högre plan, där enheten mellan teori och praktik får en ny dimension.

Genom människans hela historia kan man faktiskt återfinna två parallella men samtidigt motsägelsefulla konstanta fenomen. Å ena sidan visar krig, olika former av klassamhällen och klasskamp på att människan hittills inte har kunnat utsträcka principen om frivilligt samarbete, solidarisk samverkan och förening till mänskligheten i sin helhet. En praktisk, varaktig tillämpning av dessa principer har hittills begränsats till större eller mindre *fragment* av den mänskliga rasen: till stam- eller bysamhällen, speciella former av utvidgade familjer, till samhällsklasser vars medlemmar kämpar för ett gemensamt mål. Vi känner till de materiella orsaker som ger upphov till denna benägenhet till självdestruktivt beteende – och hur det, med tanke på vetenskapens och teknologins nuvarande nivå, alltmer hotar civilisationens fortsatta existens, ja i själva verket mänsklighetens fysiska överlevnad. Å andra sidan är längtan efter ett samhälle av fria, jämlika och förenade producenter lika djupt rotad i människans historia som uppdelningen i klasser och de därav följande ojämlikheterna, orättvisorna och människors våld mot människor. Trots att de härskande klasserna har ett starkt ideologiskt inflytande, och om och om igen försöker övertyga oss om att ”det alltid har funnits rika och fattiga, mäktiga och maktlösa, vissa som härskat och andra som behärskats, och att det alltid kommer göra det”, och att det därför inte är någon idé att kämpa för ett samhälle av jämlikar, så bevittnar vi under historien ändå en oavbruten ström av uppror, revolter, resningar och revolutioner mot utsugningen av fattiga och förtrycket av maktlösa. Gång på gång misslyckas dessa försök till mänsklighetens egen frigörelse. Men ständigt nya försök görs – och ju mer materiellt utvecklat samhället är, görs de historiskt sett med en allt klarare vision av framtiden, med allt djärvare mål och allt större chans att kunna förverkliga dem.

23 Denna tendens till en skoningslös av självkritik av proletära revolutioner förutsades av Karl Marx redan 1852, i förordet till **Louis Bonapartes 18:e Brumaire**. (På www.marxists.org.)

Under epoken av klasskamp mellan kapital och arbete är vi marxister bara den senaste representanten för denna sekelgamla strömning, som inleddes med den första strejken i Egypten på faraonernas tid,²⁴ och vars röda tråd går via ett oräkneligt antal slavuppror under antiken och det gamla Kinas och Japans bondekrig, till det moderna samhällets och nutidens mäktiga revolutionära tradition.

Denna röda tråd skapas av en osläcklig gnista av revolt mot ojämlikhet, utsugning, orättvisor och förtryck, som gång på gång tänds i mänskligheten. Den är grunden till vår övertygelse om att vi kommer att segra. I det långa loppet har ingen Caesar eller Pontius Pilatus, ingen kejsare av guds nåde eller inkvisitor, ingen Hitler eller Stalin, ingen terror och inget konsumtionssamhälle lyckats släcka denna gnista. I så hög grad motsvarar den vår antropologiska natur – det faktum att människan inte kan överleva utan en successiv socialisering och att gå upprätt – att den om och om igen visar sig²⁵ – om inte i ett land eller på en kontinent, så någon annanstans, ena gången i en klass, nästa gång en annan, ibland bland poeter, filosofer och vetenskapsmän, andra gånger bland stora folkmassor, i enlighet med historiens flodvågor och de materiella intressen och politiska och ideologiska klasskamp som styr dem.

Neurofysiologer, psykologer och beteendevetare har försökt begränsa denna mänsklighetens dubbla historia till det centrala nervsystemets två olika sidor, som sägs återspegla en kombination av individens instinktiva och medvetna aktiviteter. En sådan teori kan i bästa fall bevisa att det finns en möjlighet till mänsklig aggressivitet och destruktivitet, att *potentialen* till denna destruktivitet – som har sitt ursprung i vårt förmänskliga eller urmänskliga förgångna – finns djupt inbyggd i människan. Men det förklarar ingalunda varför denna potential förverkligas mer eller mindre starkt under en viss epok, varför det har funnits fredliga och aggressiva epoker, kulturer och samhällen, eller varför det inte skulle kunna finnas ett samhällssystem som drastiskt minskar denna potentiella destruktivitet på en permanent (eller åtminstone mycket långvarig) basis, eller länkar in den på harmlösa områden. Detta är marxismens främsta tema och främsta mål som vetenskap om mänskligheten i sin helhet.

Men vi tror att det är mer relevant att behålla följande i minnet: den svaga mänskliga rasen, som under hundratusentals år har behärskats av en *rädsla* för naturens överväldigande krafter, och i kampen mot dem utvecklade elementära former av samhälleligt samarbete, kunde bara successivt erövra herraväldet över dessa naturkrafter till priset av att hela tiden urholka den samhälleliga solidariteten. Detta herravälde krävde att en allt större del av den samhälleliga arbetet ackumulerades istället för att omedelbart konsumeras, att en del av samhället alltmer specialiserade sig på förvaltning och intellektuellt arbete istället för att alla samhällsmedlemmar roterade på dessa förvaltande funktioner. Så länge det samhälleliga arbetet var alltför litet ledde det till en ständig konflikt. Ackumulationen kunde bara öka genom att de direkta producenterna tvingades arbeta, och den stora massan av producenter måste vara åtskilda från det intellektuella arbetet.

Ju mer människan började behärska naturen, ju mer förlorade de den samhälleliga solidariteten och kontrollen över sin samhälleliga tillvaro. Från och med nu bestämdes de av objektiva, blinda

24 I slutet av den tjugonde dynastin under farao Ramses III, det vill säga för 3.500 år sedan, organiserade arbetarna på kungens begravningsplats den första kända strejken eller arbetarupproret i historien. Händelsen nedtecknades vid den tiden i detalj på papyrus, som har bevarats och för närvarande förvaras i Turin (se François Daumas, **La civilisation de l'Égypte pharaonique**, Paris: Arthaud 1965.)

25 "Och ändå kan inte etiken som experiment förbli varken gränslös eller bara ett formellt krav för individens uppträdande. Den måste få sitt ljus från klasskampen bland de som lider och är nedtryckta, bland de förödmjukade och förolämpade. Bara på detta sätt kommer de varaktiga etiska grundprinciperna att bli oförstörbara och oförgängliga, trots att de förråds i verkligheten. Det betyder att mänsklighetens rätta ansikte, trots sina vaga konturer, och trots den livströtta och rent pratsamma karaktären hos dess alltför allmänna föresatser... åtminstone finns närvarande i dess självmedvetenhet." (Ernst Bloch, **Experimentum Mundi : Frage, Kategorien des Herausbringens, Praxis**, Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1975.)

lagar som verkade bakom folks rygg. Denna motsättning har fått sitt högsta och skarpaste uttryck under kapitalismen.

Men det kapitalistiska produktionssättets enorma utveckling av produktivkrafterna har medfört att priset för vårt herravälde över naturen inte bara blivit alltför högt och ett omedelbart hot mot mänsklighetens överlevnad, utan också blivit alltmer meningslöst. För första gången i historien finns det en realistisk materiell grund för ett världsomfattande klasslöst samhälle av förenade producenter. När kapitalismen skapade lönarbetet, en klass som är mer förmögen till kollektiv organisering och massaktioner än någon annan klass tidigare i historien, så gav den på samma gång upphov till en samhällskraft som – åtminstone periodvis – uppvisar en instinktiv drift att i praktiken kämpa för ett sådant samhälle. Från Pariskommunen till den ryska revolutionen, från Katalonien 1936-37 till maj -68 i Frankrike, är historien om proletariats revolutionära klasskamp en kombination av allt djärvare och mer omfattande försök i denna riktning, trots alla dramatiska nederlag och tragiska delsegrar.

Vi tvivlar inte för ett ögonblick att denna historia ännu är i sin linda och att dess höjdpunkter fortfarande ligger framför och inte bakom oss. Det är ingen mystisk tro utan en visshet som grundas i en vetenskaplig analys av det borgerliga samhällets och klasskampens utveckling på 1900-talet. Marxismens stora historiska prestation är just dess förmåga att ge en rationell och vetenskaplig grund och inriktning för mänsklighetens gamla dröm, genom att möjliggöra en överlägsen sammansmältning av kritiskt tänkande, moraliska och mänskliga strävanden och kämpande befriande aktioner.

När det kommer till kritan är jag marxist därför att bara marxismen gör det möjligt att utan självbedrägeri fortsätta att tro på mänskligheten och dess framtid – trots 1900-talets alla fruktansvärda erfarenheter, trots Auschwitz och Hiroshima, trots svälten i ”tredje världen” och hotet om förintelse i ett kärnvapenkrig. Marxismen lär oss att ha en positiv inställning till livet och människor och att älska dem, utan att släta över, utan illusioner, fullt medvetna om de oändliga svårigheter som finns och de oundvikliga bakslag som ägt rum under de miljontals år som det har tagit för vår art att utvecklas från apliknande varelser till globala utforskare och erövrare av rymden. Att medvetet erövra kontrollen över sin samhällseliga tillvaro har idag blivit en fråga om liv och död för denna art. Till slut kommer den att lyckas uppnå det ädlaste av alla strävanden: uppbygget av en mänsklig, klasslös, socialistisk värld som är befriad från våld.